

Agnes Slott-Møller og heroisk nostalgi

Jørgen Riber Christensen

er lektor på Institut for kommunikation, Aalborg Universitet. Hans forskningsområder er kulturanalyse, narratologi, sociale medier og viral kommunikation, film- og medieproduktion. Hans artikler er bl.a. om krimifiktion, Harry Potter, Charles Dickens og moderne kunst.

Abstract:

“Agnes Slott-Møller and Heroic Nostalgia” addresses this Danish symbolist artist’s production of medieval heroic subjects and their place and function in her contemporary political and ideological context. Her monumental oil paintings depict Danish medieval kings and heroes, and her extensive writings advocate the role of the heroic national leader as a necessity to shape history and to defend the independence of the national Danish state. In the article, her conception of the hero, king and poet, is compared with Thomas Carlyle’s ideas and with Georg Brandes’ aristocratic radicalism. The research question is whether her nostalgia for the Middle Ages, which includes numerous paintings with folk ballads motifs, is simply backward looking and escapist; but in the light of theories about nostalgia (Boym, Smith & Campbell) it is argued that her aesthetic form of nostalgia is radical and an expression of her political commitment as a woman artist to her contemporary world.

Keywords: Agnes Slott-Møller, heroisme, nostalgi, kvindelige kunstnere, folkeviser

Figur 1: *Niels Ebbesen* (1893-1894), olie på lærred, 311 x 375 cm, Randers Kunstmuseum, her udstillet i *Agnes Slott-Møller – helte og heltinder*, ARoS Aarhus Kunstmuseum 2018. Som en del af motivationen for denne udstilling angives i dens katalog en grad af nutidig aktualitet i Slott-Møllers dyrkelse af det nationale: "Agnes Slott-Møllers undersøgelse af nationale helte og symboler udsprang af hendes ønske om at genfinde en stærk dansk identitet i en urolig samtid og kan minde om vores egen samtids søgen efter stærke nationale symboler." (Høyersten 2018, 10)

Den danske, symbolistiske kunstner Agnes Slott-Møller (1862-1937) beskæftigede sig i sine monumentale malerier med den historiske helt og heltindes rolle i Danmarkshistorien. Hendes nationale, historiske helteideal førte hun op til sin samtid. Heroisme var en historisk agent for Agnes Slott-Møller, og hun forholdt sig æstetisk i sin billedkunst til heroisme, og hun gjorde det politisk argumenterende i sine skrifter, hvor det sønderjyske problem vejede tungt. Titlen på Slott-Møllers bog *Nationale Værdier* (1917) indikerer ståstedet for dette politiske engagement. Hvilken form for nationalisme, heltedyrkelse og nostalgi er det, der manifesterer sig i hendes produktion? Svaret herpå vil blive eftersøgt ved hjælp af Thomas

Carlyles og Georg Brandes' opfattelse af helten eller "det store menneske" i historiens gang, samt i nostalgiopfattelser (Svetlana Boym, Laurajane Smith og Gary Campbell). Både Slott-Møllers billedkunst og hendes forfatterskab vil blive inddraget, ligesom Vilhelm Wanschers teori om "Den store Stil" vil indgå for at søge at knytte politik og æstetik tættere sammen. Agnes Slott-Møllers oeuvre blev senest præsenteret på udstillingen *Agnes Slott-Møller – helte og heltinder* på ARoS Aarhus Kunstmuseum i 2018 (Figur 1).

Helten som konge

Heroismebegrebet går igennem Slott-Møllers kunstneriske og litterære produktion. Hendes heroismeopfattelse, bl.a. her kongen som en helt, eller digteren som en helt, deler hun med Thomas Carlyle. Hendes forbindelse til ham kan gå gennem kredsen omkring Den Frie Udstilling, hvor ægteparret Slott-Møller arbejdede sammen med den anden symbolist J.F. Willumsen. Merete Bodelsen (1957, 37-46) har påvist en stærk Carlyle-påvirkning på Willumsen fra *On Heroes and Hero Worship* (1840) og *Sartor Resartus* (1833-1834/1975), således at Carlyle kan knyttes til det danske symbolistiske miljø.

Knud den Hellige er en dansk konge, der af Slott-Møller anses for en helt. Hun beskriver ham som "en vældig Personlighed... en Helt og Konge... med sand Heltenatur" (1917, 8-9, 12), der "med uimodstaaelig Vælde førte de Danske frem til Bedrifter". Ud fra sin lovprisning af Knud den Hellige generaliserer Slott-Møller til en beskrivelse af den gode konge gennem et citat fra Knytlinge-sagaen: "en Konge, som forud er prøvet i Striden, i Hærens Anførelse og i at styre Landet og holde Loven, han skal ogsaa have Forstand og Erfarenhed til at være Høvding; en Konge bør være veltalende og sagtmodig, men dog haard til at straffe efter Fortjeneste... det er ogsaa en Pryd for ham, at han er smuk og fager og anselig i sin udmærkede Dragt" (16-17). Carlyle delte denne opfattelse af kongen som helt. I kapitlet "The Hero as King" i *On Heroes and Hero-worship* skriver han:

We come now to the last form of Heroism; that which we call Kingship. The Commander over Men; he to whose will our wills are to be subordinated, and loyally surrender themselves, and find their welfare in doing so, may be reckoned the most important of Great Men... Find in

any country the Ablest Man that exists there; raise him to the supreme place, and loyally reverence him: you have a perfect government for that country; no ballot-box, parliamentary eloquence, voting, constitution-building, or other machinery whatsoever can improve it a whit. It is in the perfect state; an ideal country. The Ablest Man; he means also the truest-hearted, justest, the Noblest Man (1840, 182).

Om Slott-Møller i sin heltedyrkelse et halvt århundrede senere er villig til at erstatte det parlamentariske demokrati med en heltekonige, vil blive søgt afklaret i artiklen; men hendes støtte til monarkiet er hævet over al tvivl. I anledning af Christian d. 10.s kroning i 1912 beskrev hun rosende den nye konges personlighed, og at der, til trods for det indskrænkede monarki, hvor kongemagten i sig selv er indskrænket, alligevel altid vil være "Kongemagt", "Hvor Kongens Personlighed fylder Kongemagtens Idé" (54). Hun førte den unge nye konge sammen med Knud den Store, Valdemar Sej, Valdemar Atterdag, Margrethe I.

Slott-Møller debatterede fagforeningernes og Socialdemokratiets kulturelle rolle i forhold til den danske nations beståen i sin anmeldelse af "Elverhøj Ved dets femhundrede Opførelse" (Slott-Møller 1917, 58-62). Hun så et positivt samspil mellem folket, repræsenteret af fagforeningerne, den danske kultur, repræsenteret af Det kongelige Teater, og monarkiet, i denne sammenhæng repræsenteret af Christian d. 4. Hendes konklusion er en samfundskontrakt, hvor „Kongen og Folket, det er de to store naive Begreber, det tilsammen udgør Nationen“ (60). I den korte artikel "Fædrelandets Ret" om pligten over for fædrelandet til at forsvare dets frihed og selvstændighed med våben, udstrækkes det monarkistiske heltebegreb til folket, som ligesom regenten besidder heroisme og heltedmod (Slott-Møller 1917, 117). Slott-Møllers middelalderisme (Møller i Høyersten 2018, 55-58) og monarkisme udelukker ikke en demokratisk styreform, hvori også fagforeninger spiller en rolle. Den samtidige historiske kontekstualisering kan forklare Slott-Møllers ideologiske engagement. Hun fortsætter sin argumentation for vigtigheden af kongemagten og monarkiet som garant for landets uafhængighed (52-55). Hun frygtede, at hele Danmark skulle lide Sønderjyllands skæbne og blive en del af Tyskland, og hun engagerede

sig politisk aktivt i den sønderjyske sag. Hun gik ind i bestyrelsen for Sønderjysk Samfund i 1915, og hun deltog i 1921 i Kunstnergaven til Sønderjylland. I 1915-17 var hun formand for Danske Kvinders Forsvarsforening (*Dansk kvindebiografisk leksikon*, 2019). I artiklen "Nytaarsaften 1913-14" tager Slott-Møller udgangspunkt i det danske tab af Slesvig-Holsten i 1864, og hun angriber dansk politisk defaitisme og plæderer for, at danskhedens sag i Sydslesvig er en kulturel kamp, der udkæmpes med "Holbergs Komedier, med Saxo... med Snorre og med Ingemanns historiske Romaner" (Slott-Møller 1917, 68-69, og se Møller 2019). Hun afslutter artiklen med, at Kong Knud som Danmarks Skytshelgen er et forbillede for denne kamp med "dansk Heltemod og Karakterstyrke" (73). "Dansk Kunst og Forsvarssagen" fra 1913, der er et "Aabent Brev til Danske Kvinders Forsvarsforening" (Slott-Møller 1917, 104-111) er en dystopisk skildring af Danmark erobret af Tyskland: "hvorledes det ville være at leve i Danmark, hvis selve Kongeriget blev gjort til en del af det tyske Rige." Det svar, Slott-Møller giver er, at Danmark ville lide Sønderjyllands skæbne, hvor fremmedherredømmet ville undertvinge og forvanske dansk kultur og bemægtige sig de danske kulturskatte. Den danske kunst er farlig for Preusserne, skriver Slott-Møller (110), og det åbne brev er en gennemgang af sange, monumenter, skuespil, digte, malere, billedhuggere og arkitekter, som ville blive fortyskede. Forsvarssagen med oprustning skal forhindre en sådan skæbne for Danmark, og samarbejde mellem landets kunstnere og Forsvarsforeningen skal hjælpe med at skaffe midler til landets forsvar. At kulturen skal bevares som en national værdi, jf. bogtitlen *Nationale Værdier*, synes imidlertid ikke at være ekskluderende nationalistisk. I en "Tale ved et Møde for Dansk-Vestindiens Bevarelse" plæderer Slott-Møller tværtimod for en samlen- de kulturel mangfoldighed, nemlig at "Hvad vi skulle glæde os over, er Rigdommen i Forskelligartetheden, naar den holdes sammen af den stærke Følelse af at være og ville være en Helhed." (Slott-Møller 1917, 148)

Helten som digter

Sammenhængen mellem politisk oprustning og æstetik fortsætter Slott-Møller i flere skrifter. I "Om Fædrelandskærlighed" beskriver hun digteren, der må forstås som den eksemplariske kunstner, som "Folkets Tolk" (Slott-Møller 1917, 131). I konteksten af fædrelands-

kærlighed, hæver den kunstneriske genese sig over klassekamp og ejendomsret. "Nationale Værdier som Grundlag for en kunstnerisk Udvikling" er et meget personligt, selvbiografisk programskrift for hendes eget virke som kvindelig kunstner. Carlyle skriver, at en helt kan være en digter, når han har heroiske træk eller erfaringer, og han ser en sammenhæng mellem æstetisk virke og en samfunds-funktion for kunstneren:

the Hero can be Poet, Prophet, King, Priest or what you will, according to the kind of world he finds himself born into. I confess, I have no notion of a truly great man that could not be all sorts of men. The Poet who could merely sit on a chair, and compose stanzas, would never make a stanza worth much. He could not sing the Heroic warrior, unless he himself were at least a Heroic warrior too. I fancy there is in him the Politician, the Thinker, Legislator, Philosopher (1840, 73-74)

Agnes Slott-Møller deler Carlyles opfattelse af kunstnerens aktive funktion i samfundet. Hun beskriver sin barndom og opvækst som præget af både danskhed og æstetik. Hendes mor sang de danske folkeviser for hende, og hun læste selv danmarkshistorie. I skolen lærte hun om Eckersberg, Marstrand og Thorvaldsen, og tidligt fik hun den forestilling, "at det var dejligt at kunne tegne, for saa kunne man tegne Billeder af Danmarkshistorien, saa Alle kunne se og lære, hvorledes det hele havde været." (Slott-Møller 1917, 156) Som ung kvindelig kunstner blev hendes foretrukne genrer historiemaleriet med interesse for middelalderhistorien og landskabsbilleder. Hun understregede vigtigheden af malerkunstnerens samfundsen-gagement som led i "Folkeopdragelse" og dermed vigtigheden af motivet over udførslen: "Fremstilling af store Skikkelser, til Skil-dring af det alvorlige, det karakterfulde, det stærke og betydnings-fulde i Menneskelivet" (Slott-Møller 1917, 167). Dermed blev Slott-Møllers foretrukne genre det monumentale historiemaleri (174-175); men hun blev skuffet, da hun kun fik meget få offentlige opgaver med nationalhistoriske malerier, og måtte male de mindre, intime folkevisebilleder med tragiske temaer som erstatning (176-177). Hun slutter sit selvbiografiske skrift med en anekdote. Ved Aulum Kirke, mens hun researchede motivet til *Stolt Adelus møder*

Terkel foran Kirken, så hun ud gennem våbenhusets dør, og det gik det op for hende, at "her begrundes mit Liv; her hvor alt taler om Danmark og dets Minder, maner til at bevare og forbinde, at bevare Forbindelsen." (180)

Georg Brandes stillede i sin fejde med professor Høffding om aristokratisk radikalisme et spørgsmål om "de store Mennesker": "Kan den Velfærd, der er Maalet, naas uden om de store Mennesker", og han svarede selv: "Nej og atter Nej." (Brandes 1889/1978, 197) Brandes ærinde var at formidle Friedrich Nietzsches filosofi, som han kaldte aristokratisk radikalisme, til Danmark. I afhandlingen med samme navn fra 1889, forbandt Brandes på baggrund af sin Nietzsche-læsning det store menneske med velfærds- eller nyttemoral, og han konkluderede, at "Et lykkeligt Liv er umuligt; det højeste Mennesket kan naa, er et heroisk Liv, et, i hvilket der kæmpes med de største Vanskeligheder for noget, som paa en eller anden Maade kommer alle til Gode." (174) Brandes plæderede for, at en samfundskontrakt, hvori "de store Mennesker" bærer denne funktion, skal afspejles i politik, kunst og litteratur: den aristokratiske tanke. Slott-Møller fulgte Brandes forelæsninger. Brandes sendte mange af sine skrifter til kunstnere, bl.a. Agnes og Harald Slott-Møller, og hun og Brandes korresponderede (Dahlerup 2008, 109-110). Hun tog Brandes udfordring op, og hun vedgik sin påvirkning fra Brandes (1917, 164-165, 167) med sin egen stilistiske holdning, at motivet har større vigtighed end udførelsen af det. Hun ville skildre "store Skikkelser... med det alvorlige, det karakterfulde, det stærke og betydningsfulde i Menneskelivet".

Vilhelm Wanscher besvarer først i slutningen af sin *Italien og den store stil* spørgsmålet "Hvad er så egentlig den store Stil?" med "Den store Stil er Alvoren i Kunsten... Alvoren er Sjælens Fromhed, Tankens fulde indre Renhed; den hvori det mindste bliver stort ved den rette Betoning; den aabner Øjnene for Tingenes Helhed, sluttelig ogsaa for Tingenes Sammenhæng." (1921, 140) Wanscher ser kilden til den store Stil i kunstnerens væsen, og han eksemplificerer den store kunstner med Michelangelo, Giotto, Leonardo, Horatius, Vergilius og Dante. "Det gælder at have en førstehaands Interesse for en Mands Væsen, at kunne spore hans Stilling til det, han vil sige, og forstaa hans Afgræsning af Sagen, hans Maade at beaande denne." (141) Den store kunstner har "Storheden i sit eget Væsen" (141). Vi finder her betingelsen for være en stor kunstner er at være

en stor mand, eller i det mindste at kunne lære af mestrene. Den storhed finder Wanscher ved at skue kulturpessimistisk tilbage. Han bemærker, at "Den franske Revolution gjorde Ende paa Herredømmet; en ny, køligere eller bitrere, søgende eller sentimental Periode begyndte." Wanschers læsning af Giotto's "Tilfangetagelsen" (1304-1306) illustrerer formalistisk de stilistiske værdier, han fremhæver. Kompositionen i fresken tillader fx en bevægelse fra den ene person til den næste, som skaber "den aandelige forbindelse mellem Personerne" (1921, 64).

Hvor Wanschers ideale kunsthistoriske perioder er renaissance og barok, ligger Slott-Møllers historiske præference i middelalderen (Slott-Møller 1917, 162); men hendes og Wanschers syn på det ophøjede kunstideal har meget til fælles. Hos både Wanscher og Slott-Møller er det æstetiske og det ideologiske sammenknyttede. I essayet "Nationale Værdier som Grundlag for en kunstnerisk Udvikling" fremhæver hun for det første udviklingen af kunstnerens væsen baseret på nationale værdier, og for det andet vigtigheden af motivet for kunsten. Motivet skal indeholde "store Skikkelser, til Skildring af det alvorlige, det karakterfulde, det stærke og betydningsfulde i Menneskelivet" (167).

Agnes Slott-Møller opholdt sig i skiftende perioder i London fra 1896 til 1907. (Østermark-Johansen 2008), hvor hun tog en stærk interesse i de britiske prærafaelitter. Hun skriver i sin *Folkevisebilleder*, at hun var "direkte og umiddelbart en dansk 'Præ-Raphaelit'" (1923, 13), Denne interesse ligger dobbelt i tråd med hendes kultursyn, der var tilbageskuende til middelalderen. Prærafaelitternes ideal var, som betegnelsen siger, den tidlige kunst før Raphael med de middelalderlige håndværkeridealer, der også fandtes i Arts and Crafts-bevægelsen; og hendes betagelse af den prærafaelittes stil og motivverden var på en måde post festum, idet bevægelsen lakkede mod enden omkring 1900, hvor dens førende kunstnere var døde (Bowness 1984, 27-41; Hardin 1996, 107-110.). Det var bevægelsens realistiske stil med et romantisk præg samt dens motivverden fra de ofte elegiske Arthurianske-heltemyter, hun identificerede sig med. I England indledte Slott-Møller en romance med digteren Richard le Gallienne (Østermark-Johansen 2008, 93). Han udgav i 1909 en oversættelse af Wagners *Tristan og Isolde*. Slott-Møller brugte Tristan og Isolde som motiv i et maleripar i 1907 (Figur 2). Motivet var også yndet blandt prærafaelitterne. Dante

Figur 2. *Tristan og Isolde*. 1907. Olie på lærred. Hver 43×27 cm. Privateje. Slott-Møller deler her motivverden med de engelske prærafaelitter.

Gabriel Rossetti (1867), Edward Burne-Jones (1862, 1892), Ford Madox Brown (1864), John William Waterhouse (1916) og også William Morris (1858) brugte motivkredsen om Tristan og Isolde (Geritsen & van Melle 2000, 280).

Heltemotiver

Slott-Møllers skildringer af danske helte og konger udelukker ikke dronninger. Der er blandt hendes monumentale værker *Dronning Margrethe I* og *Erik af Pommern* (1884), *Dronning Margrethe Erik af Pommern* og *den jyske Adel* (1889-1890), og der er *Dronning Christine i svensk Fangenskab* (1915).

Niels Ebbesen (1893-1894) som mandlig helt forbinder fortiden med nutiden. Den jyske adelsmand dræbte den holstenske grev Gert 1330 som et led i kampen for genetableringen af det danske kongedømme, der havde lidt under holstenske panthavere. Drabet var starten på et oprør, hvis resultat blev Valdemar Atterdag som konge også over hele Jylland. I dette motiv ses paralleller til det

sønderjyske spørgsmål, som Slott-Møller var dybt engageret i. Til hendes store skuffelse blev det store maleri, 311 x 375 cm, ikke optaget i Det Nationalhistoriske Museums samling på Frederiksborg Slot. En kreds af danske kvinder købte dog billedet og forærede det til Randers Museum (Slott-Møller 1917, 176). Slott-Møller angav selv sine frustrationer med manglende offentlige opgaver med nationalhistoriske malerier som en slags negativ motivation til at male talrige folkevisebilleder (1917, 176).

Den monumentale Valdemar Sejr-serie på seks meget store værker illustrerer Slott-Møllers dyrkelse af helten og heltekongen og "det store Menneske". De seks Valdemar Sejr-malerier skildrer historiske situationer fra Valdemar Sejrs (1170-1241) liv: *Kong Valdemar med sin Søn ved Jagtmåltidet ved Lyø i Maj 1223* (1927), *Valdemar Sejrs Hjemkomst fra Fangenskabet* (1929), *Kong Valdemars Bryllup med Dronning Dagmar* (1932), *Kong Valdemar og Dronning Bengerd* (1931), *Unge Valdemars Død paa Refsnæs* (1930) og *Spaadommen om Bengerd-sønnerne* (1934). De historiske begivenheder er flettet sammen af Slott-Møller med de personlige, således at det dynastiske og magt-politiske er forenet. Figur 3 og Figur 4 viser med patos farens og sønnens kærlighed. Først ser sønnen, den Unge Valdemar beundrende op på sin triumferende far, kongen, og dernæst ser faren med sorg ned på sin døde søn. Når det er "det store Menneske" som heltekonige, der er Slott-Møllers motiv i serien, er det lige så meget den menneskelige side, der fremhæves, som det heltedidige. Som hun skrev allerede i "Kongen og Folket", er det foreningen af personlige egenskaber og historisk betydning, der kendetegner hendes heltebegreb: "Hvor Kongens Personlighed fylder Kongemagtens Idé" (1917, 54), og i et interview om serien og Valdemar fremhævede hun ham som menneske: "Valdemar Sejr er en fremragende Personlighed, og hans Liv er fyldt med Lys og Mørke. Han er den straalende Sejrherre, men maa ogsaa taale Tilfangetagelse, Forsmædelse, han er den lykkelige Ægtemand, men mister sin elskede Dagmar og sin Søn" (Chr. Søndergaard 1932, citeret af Overgaard 2008, 21). Denne psykologisering kommer endnu stærkere til udtryk i hendes folkevisemotiver, hvor kvinder ofte kommer i fokus.

Middelalderisme og nostalgi

Slott-Møller genoplivede middelalderen i sin kunst, og hun skrev om den gang på gang. Tison Pugh og Angela Jane Weisl skriver, at

Figur 3: Udsnit af *Kong Valdemar med sin Søn ved Jagtmåltidet ved Lyø i Maj 1223*, 1927, olie på lærred, 172 x 390 cm, Nyborg Slot, Østfyns Museer. Maleriets komposition er bygget over den sidste nadver. Judas-karakteren er Henrik af Schwerin, siddende skulende til venstre. Natten mellem den 6. og 7. maj 1223 bortførte han Valdemar og hans søn fra Lyø, og de blev først løsladt i 1225 efter hårde betingelser: en løsesum på 45.000 mark sølv, og Schwerin og Holstens lensbånd til Danmark blev løst, og alle tyske lensområder blev opgivet. Desuden måtte Valdemar stille sin tre sønner som gidsler. Danmarks forhold til Tyskland ligger implicit i den afbildede scene af den danske heltedronning, der forbinder sig til Slott-Møllers sønderjyske engagement.

Figur 4: *Unge Valdemars Død paa Refsnæs*, 1930, olie på lærred, 224 x 148 cm, Nyborg Slot, Østfyns Museer. Sønnen, den unge Valdemar omkom under jagt ved en vådeskudsulykke med en armbrøst. Ligesom de engelske prærafaelitter lod Slott-Møller kunstfærdigt udarbejdede rammer indgå i værkets helhed.

“the Middle Ages’ emerges as an invention of those who came after it; its entire construction is essentially a fantasy” (2012, 1), og titlen på deres bog *Medievalisms: Making the Past in the Present* understreger, at hver af de senere perioders brug af et middelalderbegreb med hver deres genfødselse af middelalderen har tjent specifikke formål. De forbinder yderligere mange af middelalderismerne med nostalgi, og som udtryk for “a sense of discontentment with the present.” (3) Det er et spørgsmål, om Slott-Møllers form for middelalderisme (Møller 2018, 54-60) kan aflæses som anti-modernitet og eskapisme fra hendes nutid, eller om den kan skyldes andre bevæggrunde end et ønske om at vende tilbage til en forsvunden fortid med andre værdier, i dette tilfælde en stærk og heroisk kongemagt? Svetlana Boyms to nostalgibegreber kan hjælpe med ikke kun at besvare dette spørgsmål, men også at belyse hendes tematik i folkevisebillederne.

Boym ser nostalgi i sin grundform som længsel efter et oprindeligt objekt, der er mistet tidsligt eller stedsmæssigt (Boym 2002, 389). Hun opdeler dernæst nostalgi i to former, restorativ og refleksiv nostalgi. Restorativ nostalgi er anti-moderne og karakteriseret ved længsel efter en forestillet, mistet fortid, og den ønsker at genskabe og rekonstruere en sådan fortid. “Restorative nostalgia takes itself dead serious.” (49), skriver Boym og tilføjer, at den hører til blandt nationalistiske bevægelser. Refleksiv nostalgi, derimod, koncentrerer sig om selve længslen efter den tabte fortid og vil ikke rekonstruere den, men indeholder sværmeri for ruiner og drømme om fortiden. Fortiden sættes op som en modpol til nutiden, og den bruges til at afdække nutidens modsigelser. Boym skriver om den: “It reveals that longing and critical thinking are not opposed to one another, as affective memories do not absolve from compassion, judgment and critical reflection...it is aware of the gap between identity and resemblance” (49-50). Længslen efter den tabte fortid skal altså ikke udmøntes i en rekonstruktion af fortiden, men snarere i en konstruktion af nutiden under refleksioner over noget fortidigt. Laurajane Smith og Gary Campbell (2017) går et skridt videre i deres nostalgiforståelse. De anser nostalgi som et middel til ikke bare at forstå nutiden, men til også at forme fremtiden produktivt. Nostalgi er “available for inspiring thinking and imagining that is oriented to the future.” (612) De konkluderer, at nostalgi kan være radikal og bruges samfundsmæssigt og politisk, og at nostalgi “can

be an explicit process that critically engages and navigates ways of positively addressing social change (614). Det paradoksale i Slott-Møllers fiksering på middelalderen i sin kunst sammenholdt med et glødende engagement i sin samtids aktuelle politik kan til en vis grad forklares ud fra denne nostalgiform.

Slott-Møllers middelalderisme og hendes lovprisninger af de fortidige, danske heltekonger ville ikke genoplive middelalderen, og da slet ikke de fortidige konger, hvor hun næsten morbidt flere gange skrev om deres heldedød og om deres jordiske rester i sarkofagerne (Slott-Møller 1917, 29, 35, 46-49, 52-53). Den elegiske holdning til den svundne middelalder, kom primært frem i folkevisemotiverne (se nedenfor), men ses også i motivet *Unge Valdemars Død paa Refsnæs* (Figur 4). Heltekongerne er helt døde og henligger som skeletter; men det forhindrede ikke Slott-Møller i at genoplive dem i sin kunst i æstetisk form, inspireret af de engelske prærafaelitter (Slott-Møller 1923, 13; Sevel 2018, 109), og hun hentede disse fortidige idealer op til sin egen nutid med dens politiske sammenhæng, især i det danske forhold til den tyske overmagt i konteksten af det sønderjyske spørgsmål.

Slott-Møllers verdensbillede er nostalgisk. Hun har vendt sit kunstneriske blik mod fortiden, der er et unuanceret ideal for hende; men hendes nostalgi har dog refleksive træk. Hun sætter et fortidigt forbillede op for sin nutid, både i skrifter og malerier, der kan opfattes som et radikalt middel til at påvirke hendes danske nutid. Lis Møller udtrykker sammenhængen mellem hendes middelalderisme og nutiden således: "Billederne taler om en længsel til en anden, skønnere og mere poetisk tidsalder, og netop i deres nostalgiske tilbageblik bliver de en indirekte kommentar til kunstnerens egen tid." (2018, 55; Sevel 2018, 10). Slott-Møller brugte den danske middelalder, som hun opfattede den, til at plædere for national samling og dannelse. Denne brug af middelalderen var ikke ny eller enestående. I dannelsen og konsolideringen af de europæiske nationalstater indgik dyrkelsen af middelalderlitteratur på nationalsprogene som et middel til at opbygge en national identitet. Slott-Møller fortæller, at hendes mor sang de danske folkeviser for hende som barn (1917, 155-156). Netop de danske folkeviser var blevet indsamlet og udgivet, fx *Udvalgte danske Viser fra Middelalderen* (1812-1814) og *Danmarks gamle Folkeviser* fra 1853 og frem (Møller 2018, 59). I 1923 udgav Slott-Møller sin egen om *Folkevisebilleder*.

Folkevisemotiver: Tragica

Historiemaleriet og landskabsskildringer, skriver Slott-Møller, er hendes foretrukne genrer allerede fra barndommen af (2017, 160). I den frustrerende mangel på bestillinger af historiemalerier blev størstedelen af hendes kunstneriske produktion folkeviseskildringer, der kunne forene middelalderhistoriske motiver og danske landskaber. Hun havde to tilgange til de danske folkeviser. Hun brugte dem som historiske kilder til sine helteskildringer, fx *Niels Ebbesen* (Figur 1), hvor hun kombinerede viden fra folkevisen fra 1580 (Frandsen 1966, 164-175) med sine egne studier, hvor hun lagde vægt på, at "der blev en god Sammenhæng mellem Fortid og

Figur 5: *Tidemand og Blidelil*, 1913, olie på lærred, 50 x 100 cm, privateje. Studie til maleri fra 1914 på Hotel Dagmar, Ribe. Tredelt komposition (Triptykon). Hver sign. A. S. M. Olie på lærred. Mål med ramme 50x100. Tilhørende forgyldt ramme udskåret med kvadrater og søjler efter Agnes Slott-Møllers design. Hendes trylleviser- og ridderviseskildringer er i modsætning til monumentalmaletierne ikke heroiske, men tragiske. Slott-Møller anvendte triptykonnens trefløjede format til at gengive tryllevisen fortælle-mæssigt. I venstre fløj vågner Jomfru Blidelil efter at være blevet fortryllet af Hr. Tidemands runer, som han har lært af sin styrmand Hagen. Hun hidkaldes til hans skib, tager en fjederham på, og i midterpanelet flyver hun over havet til ham i sin fortryllede forelskelse. Det er Fænø ved Lillebælt, Slott-Møller inkluderer som et landskabsmaleri i denne scene (Slott-Møller 1923, 80). I højrefløjen sætter Blidelil sig på skibets bovspryd; men Tidemand, afviser hende, og hun drukner sig. Tidemand følger hende skamfuldt i døden, og også styrmanden drukner sig under runernes forbandelse.

Nutid" (Slott-Møller 1923, 31), og fx fandt hun modellen til hesten i Vester-Velling og søgte modellen til manden blandt "de store Gaardmandsfolk på Randers-Viborg Egnen" på dyrskuer og markeder, indtil hun med besvær fandt den rette model. Hun forenede den middelalderlige folkeviser med de karaktertyper, hun fandt i sin egen nutid.

Slott-Møllers anden tilgang til folkeviser og hendes folkeviseskildringer var inden for folkevisegenrerne trylleviser og ridderviser. Her er temaerne ikke heroiske, men tragiske. Hun beskrev dem som "Tragica eller Gamle Danske Historiske Elskoffs Viser, som ere lagte om saadan Kierligheds Øffvelse, som haffver taget en Tragiske eller Sørgelig Ende" (1917, 177), idet hun citerede Mette Gøyes folkevisesamling fra 1657. Produktionen var stor, også med mange skitser og forarbejder, den indeholder titler som *Agnete og Havmanden*, *Tidemand* og *Blidelil* (Figur 5), *Hr. Oluf, Ridderens Runeslag: Hr Peder under Linden*, *Ridderens Runeslag: Fru Mette*, *Hr. Lauris og hans Svende*, *Stolt Adelil*, *Hr. Ebbes Døtre*, *Gudrun ved Sigurds Lig*, *Aage og Else*, *Ebbe Skammelsøn i Bryllupsgaarden*, *Hr. Jon og Fru Bodil*, *Ebbe Skammelsøn, der hører sin egen Vise sunget*, *Terkel Trundesen* og *Stolt Adelus*, *Ribolt og Guldborg* (Figur 6), *Gunderaads Bejlen* og *Der sad to Fruer og virkede Guld*. Fælles for disse folkeviser er deres tragiske, oftest fatale og bloddryppende handling. Denne handling tager udgangspunkt i ulykkelig kærlighed, tvungne ægteskabsforbindelser og slægtsfejder, hvor kærlighed og elskov ender i Liebestod i høviske kontekster. Kvindeskikkelserne i dem fremstår som ofre for et patriarkalsk samfundssystem, men samtidig hyldede Slott-Møller disse kvindefigurers loyalitet over for deres egen kærlighed, og de forpligtelser de er underkastet. I fx *Ribolt og Guldborg* (Figur 6) flygter det elskende par fra Guldborgs slægt, og det kommer til kamp mellem Ribolt og Guldborgs morbror, far og hendes syv brødre. Ribolt beder Guldborg om ikke at nævne hans navn, så længe kampen varer, og det lykkes ham da også at dræbe alle på nær hendes yngste bror, men da udbryder hun hans navn og beder ham skåne den unge bror, forgæves dog. Fortryllesen hæves, og Ribolt får sit banesår med blodet løbende ned ad brystet, og han dør, da de når frem til hans forældre. Guldborg lades tragisk tilbage med skyld og uden sin elskede og med dræbt familie, indtil hun selv dør sammen med Ribolts mor af sorg.

Figur 6. *Ribolt og Guldborg*. (Forarbejde til oliemaleri), u. å., olie på lærred, 40x32 cm, privateje. Da Guldborg udbryder: "Ribolt, Ribolt', du stille dit sværd! / Du stille det i Vorherres Færd!", hæves fortryllelsen, og han såres dødeligt: "Og der Ribolt nævnet var, / og da fik han sit Banesaar." (Frandsen 1966, 60-65) Slott-Møller kaldte den tragiske situation, hun valgte at afbilde, for et "Dødsridt" (1923, 94).

Konklusion: Radikal nostalgi og aristokratisk radikalisme

Agnes Slott-Møllers monumentale historiemalerier er mere end et symbolistisk sværmeri for middelalderen. Hendes fremstilling af

Danmarkshistoriens helte kan sammen med hendes ideologiske skrifter forstås som aktualitetssøgende, og hun brugte sine helteskildringer fra den danske middelalder til at give et politisk modbillede til sin samtid. Hendes ideologiske engagement gjaldt oprettholdelsen af den danske nation i en demokratisk form, da hun gennem det historiske sønderjyske spørgsmål så landet truet af Tyskland. Hendes endnu flere middelalderlige folkeviseskildringer gav også en forbindelse til nutiden, hvor hendes rolle som kvindelig kunstner med stærke meninger sammen med et kvindepolitisk engagement inden for et patriarkalsk system fandt ekkoer i folkevise-ernes elegiske skildringer af følelser og tunge kvindeskæbner.

Denne konklusion, der forsøger at nuancere opfattelsen af Agnes Slott-Møller som tilbageskuende og reaktionær, er nået gennem en argumentation, der har omfattet Slott-Møllers kunstneriske og ideologiske brug af heroisme med helten som samfundssammenholdende konge. Dette er kontekstualiseret i påvirkninger fra Brandes aristokratiske radikalisme med dens beundring for "de store Mennesker" som historiske agenter og fra Wanschers teori om "Den store Stil". Slott-Møllers middelalderisme og hendes stærke binding til den danske middelalder og dens helte er blevet karakteriseret i artiklen som nostalgi, men vel og mærke en politisk brugbar radikal form for nostalgi, der er lige så bundet til hendes danske nutid som til dens fortid.

Referencer

- Bodelsen, Merete. 1957. *Willumsen i halvfemsernes Paris*. København: G.E.C. Gads Forlag.
- Boym, Svetlana. 2002. *The Future of Nostalgia*. New York: Basic Books.
- Bowness, Alan, ed. 1984. *The Pre-Raphaelites*. London: The Tate Gallery and Penguin Books.
- Brandes, Georg. 1889/1978. „Aristokratisk radikalisme: En Afhandling om Friedrich Nietzsche“. I: *Georg Brandes 1870-1890 – et udvalg*, 172-183. København: Gyldendal.
- Carlyle, Thomas. 1833-1834/1975. *Sartor Resartus*. London: Everyman.
- Carlyle, Thomas. 1840. *On Heroes and Hero Worship*. London: Chapman and Hall.

- Dahlerup, Pil. 2008. "National bevidsthed og kunst". I: Overgaard, Iben, red. 2008, 109-129.
- Dansk kvindebiografisk leksikon: **Agnes Slott-Møller** (1862 - 1937). 2019. <http://www.kvinfo.dk/side/597/bio/1287/>.
- Frandsen, Ernst, red. 1966. *Danske folkeviser*. København: Thaning & Appels Forlag.
- Gerritsen, Willem Pieter & van Melle, A. G., eds. 2000. *A Dictionary of Medieval Heroes: Characters in Medieval Narrative Traditions and Their Afterlife in Literature, Theatre and the Visual Arts*. London: Boydell Press.
- Hardin, Terri. 1996. *The Pre-Raphaelites. Inspiration from the Past*. New York: Smithmark Publishers.
- Høyersten, Erlend G., red. 2018. *Agnes Slott-Møller. Helte og heltinder*. Aarhus: Aros.
- Møller, Lis. 2018. "Agnes Slott-Møller og middelalderismen". I: Høyersten, red. 2018, 54-77.
- Møller, Lis. 2019. "For Konge og fædreland". *Passage - Tidsskrift for Litteratur og Kritik* 34 (81), 87-103. <https://tidsskrift.dk/passage/article/view/114432>.
- Overgaard, Iben, red. 2008. *Agnes Slott-Møller. Skønhed er til evig glæde*. Viborg: Skovgaard Museet.
- Pugh, Tison & Weisl, Angela Jane. 2012. *Medievalisms: Making the Past in the Present*. London: Routledge.
- Sevel, Jakob Vengberg, 2018. "Agnes Slott-Møller – Historiens ener". I: Høyersten, red. 2018, 109-113.
- Slott-Møller, Agnes. 1917. *Nationale Værdier*. København: H. Hagerups Forlag.
- Slott-Møller, Agnes. 1923. *Folkevisebilleder*. København: H. Aschehoug & Co.
- Smith, Laurajane & Gary Campbell. 2017. "'Nostalgia for the future': memory, nostalgia and the politics of class." *International Journal of Heritage Studies*, 23:7, 612-627, DOI:10.1080/13527258.2017.1321034.
- Wanscher, Wilhelm. 1921. *Italien og den store stil*. København: Aage Marcus.
- Østermark-Johansen, Lene. 2008. "Fra et udødeligt navn i Himlen til fortabelse i Helvede. Agnes' engelske forbindelser". I: Overgaard, Iben, red. 2008, 89-107.